

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**«Формування лексичної компетенції в старших дошкільників з порушеннями
мовлення з використанням ментальних карток»**

Виконала здобувачка 2 курсу, групи SoL1-M23

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Світлана МОШЕНКО

Керівник:

Олена БЄЛОВА

доктор педагогічних наук, професор

Рецензент:

Світлана МИХАЛЬСЬКА

доктор психологічних наук,

професор кафедри корекційної

педагогіки та інклюзивної освіти

м. Кам'янець-Подільський – 2024р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	6
1.1 Теоретико-історичний аспект лексичної складової в системі мови	6
1.2 Визначений розвиток лексичної компетенції в дітей старшого дошкільного віку з нормотиповим розвитком.....	14
1.3 Особливості розвитку лексичної компетенції у дітей старшого дошкільного віку із порушеннями мовлення	19
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	31
2.1 Методика дослідження лексичної компетенції	31
2.2 Аналіз результатів дослідження.....	36
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕНТАЛЬНИХ КАРТОК	46
3.1 Теоретико-методичне обґрунтування формувального експерименту ...	46
3.2. Визначення навчально-розвивальної методики з формування лексичної компетенції в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення	53
3.2 Аналіз результатів формувального експерименту	63
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність теми. Лексична компетенція дітей старшого дошкільного віку є важливою складовою мовленнєвої готовності до навчання в закладах загальної освіти. Недорозвинення лексичного рівня мовлення становлять основну проблему в соціальному та освітньому просторі під час комунікації з близьким оточенням та навчанні. Формування лексичної компетенції стає передовим завданням в закладах дошкільної освіти, вирішення якого допоможе наблизити дітей з порушеннями мовлення до розвитку їх нормотипових однолітків. Накопичений словниковий запас у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення забезпечить моральний, естетичний, розумовий розвиток під час якого дитина пізнає навколишній світ і буде розвивається в ньому як особистість (О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, Н. Пахомова, О. Савченко, Є. Соботович, В. Тарасун, О. Ткач, М. Шеремет, S. Benham, P. Deevy, L. Goffman, L. Leonard та ін.).

Теоретичною базою кваліфікаційної роботи стає психолінгвістичний підхід до вивчення лексичної частини мови (С. Бевзенко, А. Грищенко, Л. Звонська, В. Литвин, J. Brian, M. Davis, T. Dzharasova, J. Richard та ін.), висвітлюється розвиток лексичної компетенції в дітей з нормотиповим розвитком (Н. Гавриш, К. Крутій, Є. Соботович, D. Bishop, J. Barry та ін.); описуються особливості засвоєння словника дітьми з порушеннями мовлення (О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, Н. Пахомова, Є. Соботович, В. Тарасун, K. Gordon, S. Lowry, C. Norbury, N. Ohlmann, J. Tomblin, H. Storkel та ін.); описується діагностика та корекція лексичної компетенції (О. Белова, І. Горай, Л. Лепеха, Л. Трофименко та ін.).

Враховуючи актуальність проблемного питання, обрано тему дослідження:

«Формування лексичної компетенції в старших дошкільників з порушеннями мовлення з використанням ментальних карток».

Мета дослідження – обґрунтувати та адаптувати навчально-розвивальну методику з використанням ментальних карток, спрямовану на формування лексичної компетенції в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми та розкрити особливості розвитку лексичної компетенції в дітей дошкільного з нормотиповим розвитком та порушеннями мовлення.

2. Визначити діагностичну методику, спрямовану на вивчення лексичної компетенції в дітей дошкільного з нормотиповим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення.

3. Обґрунтувати навчально-розвивальну методику, що включає ментальні картки для формування лексичної компетенції в дітей дошкільного з порушеннями мовлення та перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – лексичний рівень мовлення.

Предмет дослідження – формування лексичної компетенції в старших дошкільників з порушеннями мовлення з використанням ментальних карток.

Методи дослідження: – *теоретичні*: вивчення та порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел з проблеми дослідження для визначення теоретичних засад і основних підходів щодо визначення лексичної компетенції, його вивчення та формування;

– *емпіричні*: бесіда, спостереження; завдання, що спрямовані на вивчення лексичної компетенції, а саме: для вивчення активного словника визначено завдання: а) вміння визначати дитинчат тварин; б) вміння утворювати

прикметники; в) вміння утворювати якісні прикметники; г) вміння утворювати присвійні прикметники. Для вивчення пасивного словника визначено завдання: а) розуміння іменників; б) розуміння; констатувальний та формувальний експеримент;

– *методи математичної статистики*: кількісний та якісний аналіз матеріалів дослідження.

Теоретичне значення. Розкрита основна сутність лексичної компетенції, охарактеризовано його особливості в дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення, здійснено порівняльний аналіз результатів дослідження з дошкільниками з нормотиповим психофізичним розвитком.

Практичне значення результатів дослідження. Розроблена навчально-розвивальна методика для формування лексичної компетенції, яка може бути використана у роботі логопедів, вихователів логопедичних груп та груп з інклюзивною формою навчання. Наукові дослідження здійснені на базі Хмельницького закладу дошкільної освіти № 47 «Дзвіночок». Матеріали дослідження були висвітлені у наукових публікаціях: «Науково-теоретичне вивчення лексичної компетенції в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення», «Особливості розвитку лексичної компетенції в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення».

Структура наукової роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел, додатків. У роботі вміщено: таблиці та рисунки. Загальний обсяг наукової роботи – 92 сторінки, з них 74 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

Систематизовані результати теоретичного та практичного дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що в сучасній лінгвістиці, накопичено й узагальнено великий досвід вивчення лексичного розуміння, який характеризує різні теорії лексичного значення. Його обсяг є необхідною передумовою для вироблення сучасної теоретико-концептуальної парадигми та когнітивного контексту, в якому можна осмислювати поняття лексичного значення.

Лексична компетенція – це запас слів у межах певного вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, правильне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів.

Визначено, словник дітей старшого дошкільного віку активно розвивається. Словотворчість становить найважливішу особливість дитячого мовлення. Словотворчість є показником освоєння морфологічних елементів мови, з якими пов'язане кількісне накопичення слів та розуміння їх значень. Діти, опановують лексику та інші компоненти мови хоча, семантичний і, частково, граматичний розвиток продовжує формуватися.

Вивчено, що у дітей з порушеннями мовлення лексична компетенція не достатньо розвинена. Існують труднощі в розумінні значень слів та їх семантичних зв'язків.

2. Визначено методики для дослідження лексичної компетенції у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. Для вивчення активного словника визначено завдання: а) вміння визначати дитинчат тварин; б) вміння утворювати прикметники; в) вміння утворювати якісні прикметники; г) вміння утворювати присвійні прикметники. Для вивчення пасивного словника

визначено завдання: а) розуміння іменників; б) розуміння дієслів. Визначаєм бальну оцінку та рівні розвитку лексичної компетенції.

Розкрито, що високі показники були притаманні лише дітям старшого дошкільного віку з нормотиповим розвитком (92,8%, n=13), які під час експерименту правильно відповідали на питання педагога, вірно виконували завдання, що вказувало на розвинуту лексичну компетенцію. Дітям, що мали незначні помилки був притаманний середній рівень, його спостережено в 41,7% (n=5) з порушеннями мовлення та 7,2% (n=1) з нормотиповим розвитком. Вони часто потребували допомоги та підказки педагога, лексична компетенція в них розвинута недостатньо. Низький рівень розкрито лише в дітей з порушеннями мовлення (58,3%, n=7), які показали не розвинення лексичної компетенції та потребували навчально-розвивального впливу.

3. Обґрунтовано навчально-розвивальну методику. В її зміст входили ментальні картки (створюють цілісний образ ключових понять та визначають взаємозв'язки між ними), що сприяли формуванню лексичної компетенції в дітей дошкільного з порушеннями мовлення.

Досліджено, що лексична компетенція стала сформованою у 41,7%, дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення і відповідала високому рівню. Середній рівень належав 50,0% старшим дошкільникам, що значно переважав констатувальні показники 41,7%. Низький рівень виявлено лише в однієї дитини, що складає 8,3%.

4. Проведене дослідження не розкриває повністю проблемне питання. Перспективою для подальшого вивчення є урахування мовленнєвих порушень за психолого-педагогічною класифікацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. *Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови: Київ. Вища школа.* 1991. 230 с.
2. Белова О. Б. Концептуально-методологічні підходи до діагностики семіотичної підскладової дітей з логопатологією. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). *Зб. наук. праць / за ред. М. К. Шеремет.* Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2022. Вип. 19, С. 5–15.
3. Белова О. Б. Щодо проблеми розвитку лексичного рівня мовлення у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Науковий часопис. Корекційна педагогіка. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2023. Вип. 91. С.22 – 28. <http://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/91/5.pdf>
4. Гаврилова Н.С. Класифікації порушень мовлення. *Корекційна педагогіка і психологія.* К-ПНУ імені Івана Огієнка, факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології. 2012. С. 327–349.
5. Гавриш Н. В. *Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: навч.-метод. посіб.* К. : Вид. дім «Шкіл. світ»: 2006. 119 с.
6. Горай І.В. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ. Реабілітаційна педагогіка: Теорія і практика. Полтава. 2009. ПДПУ. 50 с.
7. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. *Сучасна українська літературна мова : Підручник для вузів: колект. авт.* Київ. Вища шк. 2002. 439 с.
8. Звонська Л. Л., Корольова Н. В., Лазер-Паньків О. В. та ін. *Енциклопедичний словник класичних мов. «Кратил, або про правильність імен»/ Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 280 с.*

9. Конопляста С. Ю. Ринологія від А до Я : монографія. Київ : Книгаплюс, 2016. 312 с.
10. Крутій К.Л. *Перспективно-календарне планування занять із навчанням мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку*. Запоріжжя. 2005. 192с.
11. Лепеха Л.П., Городиська М. Б *Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення*. Львів-Дрогобич: Посвіт. 2014. 76 с.
12. Литвин В. М., Гусєв В. І., Слюсаренко А. Г. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. .* Київ. Вища шк., 2002. 430 с.
13. Мілевська О. П. Особливості семантичної домінанти сприймання слова у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні проблеми корекційної освіти*. / за ред. В. М. Синьов, О. В. Гаврилова. Вид. VI. Вип. 1. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2019. С.145–154
14. Пахомова Н. Г. *Діагностика мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі*. Навчально-методичний посібник. Полтава. АСМІ. 2008. 84с.
15. Соботович Є. *Нормативні показники мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку*. Дефектологія. 2003. № 2. 30 с.
16. Тарасун В. В. Концепція державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку. Дефектологія. 2000. № 2. С. 2–10.
17. Трофименко Л. І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення. Дефектологія. 2013. С. 9–13.
18. Adesope O. O., Trevisan D. A., & Sundararajan N. Rethinking the use of tests: A meta-analysis of practice testing. *Review of Educational Research*, 2017.87(3).P.659–701.

- 19.Alloway T.P., & Gathercole S.E. *Working memory and neurodevelopmental disorders*. Psychology Press. 2006.
- 20.Alt M. Phonological working memory impairments in children with specific language impairment: Where does the problem lie? *Journal of Communication Disorders*, 2011.44(2). P. 173–185.
- 21.Archibald L.M.D. Working memory and language learning: A review. *Child Language Teaching and Therapy*, 2017. 33(1). P. 5–17.
- 22.Archibald L.M.D., & Gathercole S. E. Short-term and working memory in specific language impairment. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 2006. 41.P. 675–693.
- 23.Benham S., & Goffman L. Lexical–semantic cues induce sound pattern stability in children with developmental language disorder. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2020. 63(12). P. 4109–4126.
- 24.Bishop D.V.M., Barry J.G., & Hardiman M. J. Delayed retention of new word-forms is better in children than adults regardless of language ability: A factorial two-way study. *PLOS ONE*, 2012.7(5). Article e37326.
- 25.Brian J. D., Richard J. D. *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd, 2003. 183 p.
- 26.Davis M. H., & Gaskell M.G. A complementary systems account of word learning: Neural and behavioural evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society, Series B: Biological Sciences*, 2009. 364(1536). P. 3773–3800.
- 27.Dumay N., & Gaskell M. G. Sleep-associated changes in the mental representation of spoken words. *Psychological Science*, 2007. 18(1). P.35–39.
- 28.Dwyer J. & Harbaugh A. G. Where and when is support for vocabulary development occurring in preschool classrooms? *Journal of Early Childhood Literacy*, 2020. 20(2). P. 252-295
- 29.Dzharasova T. T. *English lexicology and lexicography: theory and practice*. Almaty: Al-Farabi Kazakh National University. 2020. 41p.

30. Gathercole S. E. Nonword repetition and word learning: The nature of the relationship. *Applied Psycholinguistics*, 2006. 27(4). P.513–543.
31. Gordon K. R. The advantages of retrieval-based and spaced practice: Implications for word learning in clinical and educational contexts. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 2020. 51(4). P. 955–965.
32. Gordon K. R., Storkel H. L., Lowry S. L., & Ohlmann N. B. Word learning by preschool-age children with developmental language disorder: impaired encoding and robust consolidation during slow mapping. *Journal of speech, language, and hearing research : JSLHR*, 2021. 64(11). P. 4250–4270.
33. Graf Estes K., Evans J.L., & Else-Quest N.M. Differences in the nonword repetition performance of children with and without specific language impairment: A meta-analysis. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2007.50(1). P.177–195.
34. Gray S. Word learning by preschoolers with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2005. 48(6). P. 1452–1467.
35. Halliday M.A.K. *lexicology*. London, 2007.
36. Hart B. & Risley T. R. *Meaningful differences in the everyday experiences of young American children*. Baltimore: Paul H. Brookes & Publishing Co. 1995.
37. Hart B. & Risley T. R. The early catastrophe: The 30 million word gap by age 3. *American Education*, 2003. 27(1). P. 4-9.
38. Henderson L. M., Weighall A. R., Brown H., & Gaskell M. G. Consolidation of vocabulary is associated with sleep in children. *Developmental Science*, 2012. 15(5). P.674–687.
39. Horst J. S., & Samuelson L. K. Fast mapping but poor retention by 24-month-old infants. *Infancy*, 2008. 13(2). P. 128–157.
40. Howard J. English lexicography in the Internet era. *The Routledge Handbook of Lexicography*, Routledge, 2017. P. 540–553.

41. James E., Gaskell M. G., Weighall A., & Henderson L. Consolidation of vocabulary during sleep: The rich get richer? *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 2017. 77. P. 1–13.
42. Kan P.F., & Windsor J. Word learning in children with primary language impairment: A meta-analysis. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2010. 53(3). P. 739–756.
43. Leonard L.B., & Deevy P. Retrieval practice and word learning in children with specific language impairment and their typically developing peers. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2020. 63(10). P. 3252–3262.
44. Malins J. G., Landi N., Ryherd K., Frijters J. C., Magnuson J. S., Rueckl J. G., Pugh K. R., Sevcik R., & Morris R. Is that a pibu or a pibo? Children with reading and language deficits show difficulties in learning and overnight consolidation of phonologically similar pseudowords. *Developmental Science*, 2020. 24. Article e13023.
45. McClelland J. L., McNaughton B. L., & O'Reilly R.C. Why there are complementary learning systems in the hippocampus and neocortex: Insights from the successes and failures of connectionist models of learning and memory. *Psychological Review*, 1995. 102(3). P.419–457.
46. McGregor K. K., Arbisi-Kelm T., & Eden N. The encoding of word forms into memory may be challenging for college students with developmental language impairment. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 2017. 19(1). P. 43–57.
47. McGregor K. K., Licandro U., Arenas R., Eden N., Stiles D., Bean A., & Walker E. Why words are hard for adults with developmental language impairments. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2013. 56(6). P. 1845–1856.

48. McGregor K.K., Arbisi-Kelm T., Eden N., & Oleson J. The word learning profile of adults with developmental language disorder. *Autism & Developmental Language Impairments*, 2020. 5. P.145-170.
49. McKenzie S., & Eichenbaum H. Consolidation and reconsolidation: Two lives of memories. *Neuron*, 2011. 71(2), P. 224–233.
50. Montgomery J.W., Magimairaj B.M., & Finney M. C. Working memory and specific language impairment: An update on the relation and perspectives on assessment and treatment. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 2010. 19(1). P. 78–94.
51. Munro N., Baker E., McGregor K., Docking K., & Arciuli J. Why word learning is not fast. *Frontiers in Psychology*, 2012. 3. P. 41-59.
52. Nader K., & Hardt O. A single standard for memory: The case for reconsolidation. *Nature Reviews Neuroscience*, 2009.10(3). P. 224–234.
53. Norbury C. F., Gooch D., Wray C., Baird G., Charman T., Simonoff E., Vamvakas G., & Pickles A. The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: Evidence from a population study. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2016. 57(11). P.1247–1257.
54. Pace A., Alper R., Burchinal M. R. , Golinkoff R. M. , & Hirsh-Pasek K. Measuring success: Within and cross-domain predictors of academic and social trajectories in elementary school. *Early Childhood Research Quarterly*, 2019. 46. P. 112–125.
55. Popescu F. A paradigm of comparative lexicology. *Newcastle: Cambridge Scholars Publishing*, 2019. P. 19–20.
56. Rice M.L., Oetting J. B., Marquis J., Bode J., & Pae S. Frequency of input effects on word comprehension of children with specific language impairment. *Journal of Speech and Hearing Research*, 1994. 37(1). P. 106–122.

- 57.Simon K. C., Gomez R. L., & Nadel L. Sleep's role in memory reconsolidation. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 2020. 33. P.132–137.
- 58.Storkel H. L. Learning from input and memory evolution: Points of vulnerability on a pathway to mastery in word learning. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 2015. 17(1). P.1–12.
- 59.Storkel H. L., Komesidou R., Fleming K. K., & Romine R. S. Interactive book reading to accelerate word learning by kindergarten children with specific language impairment: Identifying adequate progress and successful learning patterns. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 2017. 48(2). P. 108–124.
- 60.Swingley D. Fast mapping and slow mapping in children's word learning. *Language Learning and Development*, 2010. 6(3). P. 179–183.
- 61.Tomblin J. B., Records, N. L., Buckwalter, P., Zhang, X., Smith, E., & O'Brien M. Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 1997. 40(6). P. 1245–1260.
- 62.Vlach H. A. Learning to remember words: Memory constraints as double-edged sword mechanisms of language development. *Child Development Perspectives*, 2019. 13(3). P. 159–165.